

Lietuvos baltarusistų vaidmuo baltarusių kalbotyros istorijoje (pagal bibliografijos rodyklių ir duomenų bazės *Беларускае мовознаўства* medžiagą)

Jelena Tretjakova

Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Centrinė mokslinė Jakubo Kolaso biblioteka

XX a. šeštajame dešimtmetyje, kad mokslo darbuotojai kuo išsamiau būtų informuojami apie nacionalinio mokslo laimėjimus, reikėjo sukurti parankinę mokslo bibliografiją. Todėl Baltarusijos TSR mokslų akademijos Centrinėje Jakubo Kolaso mokslinėje bibliotekoje buvo įkurtas Mokslinės bibliografijos skyrius (dabar Mokslo tiriamojo darbo informacinis-analitinis skyrius). Per daugiau negu pusę amžiaus skyriaus darbuotojai šia kryptimi nuveikė nemažą darbą. Visų pirma, tai parengtos ir išleistos net 4 baltarusių kalbotyros bibliografijos rodyklės. Pirmoji rodyklė *Беларускае мовознаўства* pasaulį išvydo 1967 m. Kitos rodyklės buvo išleistos 1980, 1993 ir 2004 m. Iš viso šie leidiniai aprėpia medžiagą nuo 1825-ųjų iki 1991-ųjų metų. Nuo 1996 m. skyriuje pradėta rengti kompiuterinė baltarusių kalbotyros duomenų bazė. Dabartiniu metu joje yra per 23 tūkstančius bibliografinių įrašų ir apima visus pagrindinių šiuolaikinio kalbos mokslo šakų dokumentus nuo 1986 m. iki šių dienų.

Pažymėtina, kad ir bibliografinės rodyklės *Беларускае мовознаўства*, ir analogiška duomenų bazė apima ne vien baltarusių, bet ir užsienio baltarusistų publikacijas. Tai Rusijos, Ukrainos, Lenkijos, Vokietijos, Prancūzijos, Austrijos, Bulgarijos ir kitų artimesnių bei tolimesnių šalių filologų darbai. Tarp užsieniečių baltarusistų svarbi vieta priklauso lietuvių mokslininkams, tiriantiems baltarusių kalbą. Iki šiol minėtose rodyklėse ir duomenų bazėje įrašyta bibliografinė informacija apie daugiau kaip du šimtus mokslinių publikacijų, kurių autoriai – 36 kalbininkai iš Lietuvos.

Tokį lietuvių kalbininkų dėmesį baltarusių kalbai lemia baltiškasis substratas baltarusių etnogenezėje ir bendri mūsų tautų istorijos periodai.

Dar 1908–1914 m. lietuvių kalbininkas Jonas Jablonskis savo pedagoginį darbą Bresto ir Gardino gimnazijose derino su vietos tarmių studijavimu. Tai buvo lietuvių baltarusistikos kalbotyroje pradžia.

Per visą XX amžių lietuvių filologai tyrė baltarusių kalbą keliomis kryptimis. Visų pirma, baltarusių kalbos istoriją (Lietuvos Didžioji Kunigaikštija (XIV–XVI a.) – bendra baltarusių–lietuvių–ukrainiečių valstybė). Statuto kalbą tyrė tokie Lietuvos mokslininkai, kaip Lilija Gudavičienė, Juozas Jurkėnas, Vytautas Raudeliūnas, Aldona Vasiliauskienė, Kęstutis Gudmantas ir kt. Baltarusių kalbos istorinę leksikologiją aktyviai tyrė Zoja Daunienė, Romas Dailidėnas ir kt.

Ryškiausia istorinės kalbotyros atstovė yra Valentina Stašaitienė. Kalbotyros bibliografija, sudaroma Baltarusijos nacionalinės akademijos Centrinėje mokslinėje Jakubo Kolaso bibliotekoje, turi informacijos apie daugiau kaip dešimtį šios autorės mokslinių publikacijų iš baltarusių kalbos istorinės leksikologijos. Profesorė habil. dr. V. Stašaitienė yra gimusi 1911 m. gruodžio 26 d. Samaroje (nuo 1935 m. – Kuibyševas). 1942 m. baigė slavistikos mokslus Vilniaus universitete, o 1955 m. – Vil-

niaus pedagoginį institutą (anglų filologija). Dėstė kalbotyros disciplinas Vilniaus universitete ir Kauno politechnikos institute. Žymiausi mokslininkės darbai: *Lietuvos Metrikos leksika* (*Лексика Литовской метрики*, 1965, rus. k.), *Abstrakčioji leksika pagal senųjų baltarusių vietų paminklų XV–XVIII a. medžiagą* (*Абстрактная лексика на материале старобелорусских памятников письменности XV–XVII вв.* 1973, rus. k.), *Dėl kuopinių vardažodžių ir vienaskaitinių daiktavardžių panaudojimo senojoje baltarusių raštijoje XV–XVII a.*

Dar viena žymi lietuvių kalbininkė – Agota Laimutė Aprimienė – visą gyvenimą tyrė baltarusių spaudos pradininko ir švietėjo Pranciškaus Skorinos leidinių kalbą. 1977 metais ji apgynė kandidato (dabar Lietuvoje mokslų daktaro) disertaciją „P. Skorinos 1525 m. *Apaštalo* kalba“. Joje ir vėlesniuose darbuose šia tema A. L. Aprimienė parodė, kad Skorinos *Apaštalo* bažnytinei slavų kalbai įtakos darė senoji baltarusių kalba. Tai matyti ir rašyboje, ir morfologijoje. Iširta *Apaštalo* medžiaga patvirtina mokslinę versiją, kad egzistavo literatūrinės bažnytinės slavų kalbos baltarusiškas variantas.

Teritorinis, etninis bei kultūrinis Baltarusijos ir Lietuvos artimumas lėmė mūsų tautų kalbų ryšį. Baltarusių ir lietuvių kalbų tarpusavio poveikio procesas ryškiausiai matomas Baltarusijos ir Lietuvos paribio vietose. Baltarusių kalbos leksikoje esama daug lietuviškos kilmės žodžių, taip pat ir dabartinėje lietuvių kalboje gausu baltarusiškų ypatybių turinčių žodžių. Baltarusių ir lietuvių kalbinės sąveikos klausimams didelį dėmesį taip pat skyrė Lietuvos filologai S. Gailiūnaitė, Simas Karaliūnas, Jūratė Laučiūtė, Jonas Kruopas, Vincas Urbutis, Aloyzas Vidugiris, Giedrė Čepaitienė ir kt. Antai A. Vidugirio kandidatinė disertacija skirta lietuviškomis šnektų saloms Zietelos rajone (Baltarusijos Gardino sritis). Daug metų mokslininkas glaudžiai bendradarbiavo su baltarusių kalbininku, filologijos mokslų kandidatu Fiodoru Klimčiuku. Šitai liudija kelios jų bendros publikacijos iš paribio zonos dialektologijos.

Abipusė kaimyninių kultūrų įtaka taip pat aiškiai pastebima ir kitose šių dienų kalbotyros šakose – toponimikoje (tiria vietovardžius) ir antroponimikoje (asmenvardžių mokslas). Baltiški ir lietuviški komponentai baltarusių vietovardžiuose ir asmenvardžiuose – vienas iš pagrindinių lietuvių mokslininkų – Aleksandro Vanago, Vytauto Rimšos, Vytauto Gudelio, Zigmo Zinkevičiaus, Laimos Grumadienės-Kalėdienės ir kt. – tiriųjų barų.

Teritorinės baltarusių tarmės, vadinamosios šnektos – dar vienas lietuvių mokslininkų kalbinių tyrimų baras. Rodyklėse ir duomenų bazėje *Беларускае мовознаўства* yra šešiasdešimt lietuvių dialektologų publikacijų bibliografinių įrašų. Tai Elenos Grinaveckienės, Kazio Morkūno, Marijos Sivickienės, Irenos Adomavičiūtės-Čekmonienės, Reginos Merkienės¹, Algirdo Sabaliausko, Valerijaus Čekmono, Danguolės Mikulėnienės, Nijolės Tuomienės darbai.

Lyginamajam baltarusių ir lietuvių kalbos tyrimui skirtos Kazio Grigo ir Lėjos Aronaitės publikacijos. Šiuo požiūriu ypač įdomūs K. Grigo tyrimai, skirti baltarusių ir lietuvių patarlių bei priežodžių lyginamajai analizei.

Taip pat būtina nurodyti, kad kai kurie lietuvių filologai atidžiai stebi baltarusių kolegų mokslines paieškas apie baltarusių kalbą. Pavyzdžiui, Lidija Gudavičienė yra skyrusi kelis straipsnius baltarusių mokslinės kalbotyros pagrindėjui Jevfimijui Karskiui. Zigmąs Zinkevičius, Kazys Morkūnas ir kiti mokslininkai iš Lietuvos yra recenzavę įžymiausių baltarusių kalbininkų darbus.

Suprantama, ir lietuvių, ir baltarusių mokslininkų laimėjimai baltarusių kalbotyroje nebūtų buvę tokie vaisingi be glaudaus kūrybinio bendradarbiavimo. Tai ne kartą yra minėta abiejų šalių

1 Regina Merkienė – etnografė [red. pastaba].

žiniasklaidoje. Antai 1980 m. lietuvių laikraštyje „Vakarinės naujienos“ buvo išspausdintas Ambraziejaus Jonyno straipsnis „Kultūros turtai – mūsų rūpestis“ apie Lietuvos ir Baltarusijos mokslininkų filologų bendradarbiavimą. Taip pat ir baltarusių laikraštis *Наша слова* nuolat skelbia informaciją apie Vilniaus pedagoginio universiteto Baltarusių kalbos, literatūros ir etnokultūros katedros veiklą.

Kalbant apie Lietuvos ir Baltarusijos kalbininkų bendradarbiavimą, šia proga prisimename žymią mokslininkę, filologijos mokslų daktarę E. Grinaveckienę. Būsimoji filologė gimė 1928 m. birželio 10 d. Jurbarke. Baigusi gimtajame mieste gimnaziją, 1947 m. įstojo į Vilniaus universitetą studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros. Po studijų aukštojoje mokykloje, 1952–1955 m. ji gilina mokslą Lietuvių kalbos ir literatūros instituto aspirantūroje. Po aspirantūros skiriama dirbti šio instituto Kalbos ir dialektologijos skyriuje. 1958 m. apgina kandidatinę disertaciją. Gilindamasi į lietuvių kalbos dialektologiją, E. Grinaveckienė panoro susipažinti ir su baltarusių kalbos šnektomis, visų pirma, tirti toponimiką, leksiką ir gramatiką. Bendradarbiavo ir kartu dirbo su Baltarusijos TSR mokslų akademijos Jakubo Kolaso kalbotyros instituto Dialektologijos skyriaus darbuotojais.

Būtina pažymėti, kad Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Jakubo Kolaso kalbotyros instituto Dialektologijos skyrius glaudžiai bendradarbiavo ir bendradarbiauja su Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus dialektologais. Bendromis šių abiejų mokslinių centrų pastangomis buvo sukurta darbų programa, apibrėžtos paribio rajonuose tirtinų šnektų gyvenvietės. Per bendras ekspedicijas sinchroniškai ir diachroniškai tirta baltarusių ir lietuvių kalbų sąveika. Kalbininkai deda daug vilčių, kad bus sukurtas baltarusių–latvių–lietuvių paribio zonos žodynas. Pirmoji baltarusių ir lietuvių dialektologinė ekspedicija įvyko 1966 m. Iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio E. Grinaveckienė buvo aktyvi bendrų ekspedicijų dalyvė. Per tą laiką tyrėjai apkeliavo 159 Baltarusijos kaimus, ir E. Grinaveckienė visur aktyviai darbavosi, norėdama išsiaiškinti baltarusių šnektose lietuviškos kilmės žodžius, kolegoms teikė mokslines konsultacijas ir paaiškinimus.

E. Grinaveckienė sėkmingai dirbo ir baltarusių tarminės leksikografijos baruose. Apie dvidešimt metų ji savo žinias ir talentą skyrė penkiatomio žodyno *Словник беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (Minskas, 1979–1986) rengimui. Šiame žodyne ji nuolat tikslino daugiareikšmių žodžių reikšmes, išaiškino baltarusių šnektų žodžiams analogiškus baltų ir germanų kalbų žodžius. Jai priklauso didelis nuopelnas redaguojant penktojo tomo žodyno rankraštį.

Iš viso filologijos mokslų daktarės E. Grinaveckienės kūrybiniam palikimui priklauso apie devyniasdešimt mokslo darbų, iš jų net penkiasdešimt nurodomi mokslo parankinėse bibliografijos rodyklėse bei Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Centrinės mokslinės Jakubo Kolaso bibliotekos baltarusių kalbotyros duomenų bazėje. Lietuvių spaudoje E. Grinaveckienė vadinta „didžiąja darbininke“.

E. Grinaveckienė buvo ne tik įžymi mokslininkė, bet ir iškili asmenybė, puikus, nuoširdus žmogus. „Mūsų Elena“ – taip meiliai lietuvių kolegę vadino baltarusių kalbininkai. E. Grinaveckienė visada geranoriškai vertino baltarusių dialektologų laimėjimus. Ypač artima draugystė ir moksliniu, ir asmeniniu požiūriu siejo ją su įžymia baltarusių dialektologe Juzefa Mackevič. Šitam bendradarbiavimui lietuvių žurnalistė Teresė Kerzienė yra paskyrusi straipsnį „Žodžių ir žmonių draugystė“, kuris buvo išspausdintas 1975 m. „Tiesoje“.

Iki šiol Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Jakubo Kolaso kalbotyros instituto mokslininkai šiltai ir pagarbiai mena 1999 m. rugsėjo 29 d. mirusią lietuvių kolegę, kuri tiek daug nuveikė baltarusių kalbos mokslo raidai.

Ir mūsų laikais, nepaisant kai kurių socialinių-politinių aplinkybių, jaunieji lietuvių filologai tebesidomi kaimyninės baltarusių tautos kalba ir aktyviai skelbia savo darbus ir baltarusių, ir lietuvių, ir užsienio leidiniuose.

Visi lietuvių baltarusistų darbai, publikuoti Baltarusijoje ir iš dalies užsienyje, nurodomi bibliografinėje duomenų bazėje *Беларускае мовознаўства*, kurią sukūrė ir nuolat papildo Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Centrinės mokslinės Jakubo Kolaso bibliotekos Mokslo tiriamojo darbo informacinio-analitinio skyriaus bibliografai.

Vertė Povilas Saudargas

The Role of Lithuania's Belarusian Language Specialists in Belarusian Linguistics (According to the Materials of Bibliographical Indices and of the Database „Беларускае Мовазнаўства“)

SUMMARY

The Science Bibliography Department (now the Department of Information and Analytical Maintenance of Scientific and Research Work) was founded in the Jakub Kolas Central Science Library of the Academy of Sciences of Belarus in the sixth decade of the XX century. During more than fifty years of the department's existence, the staff prepared and published four bibliographic indices of Belarusian linguistics. The first index „Беларускае мовазнаўства“ appeared in 1967. The rest of the indices were published in 1980, 1993, and in 2004. These publications encompass the materials from 1825 to 1991. Since 1996, the department started compiling a computer database of Belarusian linguistics. At present, it comprises more than 23 thousands bibliographic entries and includes all documents pertaining to the main fields of the modern Belarusian linguistics from 1986 till now. Bibliographical indices „Беларускае мовазнаўства“ and the analogical database include not only the publications by Belarusian scientists, but also works by foreign specialists in Belarusian linguistics – researchers from Russia, Ukraine, Poland, Germany, France, Austria, Bulgaria and other countries. Among them, Lithuanian researchers take an important place. At present, the indices and the database include bibliographical information about more than 200 scientific publications by 36 linguists from Lithuania.